

Irvin Lukežić

RIJEČKI LETAK KAO OBLIK UČENE I PUČKE KNJIŽEVNE TRADICIJE

dr. sc. Irvin Lukežić, Filozofski fakultet, Rijeka, prethodno priopćenje

UDK 821.163.42.09-91(497.5 Rijeka)''18''

*U uvodnom dijelu rasprave objašnjava se značenje letka kao tiskarske publikacije koja se zahvaljujući svojoj popularnosti vremenom razvila u zaseban pučkknjiževni žanr. Pučki letak, kao rani oblik novina, bio je sastavnim dijelom široko rasprostranjenog pučkog štiva, omiljenog u svim građanskim krugovima. Budući da se riječko građanstvo pretežno služilo talijanskim jezikom među domaćim tiskovinama pojavljivali su se tijekom XIX. stoljeća ponajviše tekstovi na talijanskom jeziku. U isto doba tiskali su se i prigodni listovi na latinskom, hrvatskom i ponekad na njemačkom jeziku. Razvoj riječkog letka s prigodnim versificiranim tekstom moguće je pratiti još od početka XIX. stoljeća. U prvosiječanjskom broju novina *Eco del Litorale ungarico* iz 1846. pojavljuje se deset zasebnih letaka s prigodnim novogodišnjim stihovima na talijanskom jeziku. Riječ je o zanimljivom i dosad neobrađenom korpusu letaka, te se autor u članku pozabavio njihovim sadržajem, izgledom, autorima/naručiteljima, adresatima i općim društvenim kontekstom u kome su nastali. Donosi se i jedan primjer kasnijeg hrvatskog versificiranog letka. Usprkos svojoj vrlo skromnoj ili tek neznatnoj umjetničkoj vrijednosti, ovi leci predstavljaju značajan kulturno-povijesni i književni spomenik, svjedočeći o duhu jednog vremena, građanskoj kulturi i njenim običajima.*

Ključne riječi: *Rijeka, devetnaesto stoljeće, talijanski jezik, hrvatski jezik, latinski jezik, njemački jezik, pučki letak, pučka književnost*

Prema uobičajenoj definiciji letak je pojam što označava tiskanu publikaciju manjeg opsega, koja svom sadržaju može biti političkog, kulturnog, književnog, vjerskog ili reklamnog karaktera. Otisnut je na najčešće samo jednom, ponekad i više listova, manjega formata u programske ili kakve druge svrhe. Letak može biti anonimn ili pseudoanoniman, djelomično ilustriran, upadljivo opremljen i lapidaran.¹ Premda se njime najčešće nešto propagira ili oglašava, on vremenom prerasta u omiljeni oblik

¹ *Rečnik književnih termina*, Nolit, Beograd 1985. str. 394-5.

društvene i literarne komunikacije, posebice u modernim urbanim sredinama, gdje se pismenost i kultura čitanja širila daleko brže negoli u ruralnim područjima.

Velika prednost koju je letak imao u odnosu na druge tiskovine sastojala se u njegovoj relativno lakoj dostupnosti na lokalnim tržištima, niskoj prodajnoj cijeni i ogromnoj količini otisnutih primjeraka. Osim toga, kako nije ovisio o tvrdu i skupu uvezu, bilo ga je vrlo jednostavno presavijati, prenositi, pohranjivati i trajno čuvati u osobnom vlasništvu. Moglo ga se ulagati među ostale knjige ili sortirati u kutijama i potom spremati na police u kućnim zbirkama. Umnožavati ih se moglo i opetovanim prepisivanjem.²

U nastojanju da utječe na oblikovanje javnoga mišljenja ili izrazi određene stavove, letak preuzima različite književne oblike i vrste, koje služe kao prihvatljiv i dopadljiv okvir za iznošenje vlastitih ideja. Sastavljač letaka rado posize za pjesmom, dijalogom i pismom, satirom, primjerom za pouku, basnom, travestijom i drugim srodnim oblicima. Pritom, međutim, u pravilu zanemaruje estetsku ili umjetničku dimenziju teksta. Njegova je tendencija uvijek usmjerena na obradu neke aktualne građe, samo što se ona zaodjeva u književno ruho premda tekst nikada ne nastaje prvenstveno iz literarnih pobuda.³

Upravo zato što je uvjetovan postojanjem tiska, letak pripada tehničkom obliku komunikacije pogodnom za masovnu popularizaciju ideja, te pridonosi općem razvoju takozvane visoke kulture obrazovane elite narodne, a podjednako tako i pučke/narodne kulture najširih slojeva gradskoga stanovništva. Za razliku kulture učenih, koji se tradicionalno služili latinskim jezikom, postojala je i tradicija stvaralaštva na narodnim jezicima. Dok se latinski letak mogao čitati jedino u krugu malobrojne inteligencije, letak tiskan na narodnom jeziku bio je dostupan svakome. Pučki letak, kao rani oblik novina, na taj način postaje sastavnim dijelom široko rasprostranjenog pučkoga štiva. Upravo je tiskani oblik postojanja takvih tekstova činio osnovno obilježje pučke književnosti kao štiva za široke mase, a takva je lektira bila omiljena u svim građanskim krugovima.

S gledišta funkcije popularni se letak širio i prenosio kao poseban pučkknjiževni tip, objavljujući tekstove o senzacionalnim događajima u stihu i prozi, tiskane na jednome listu, te prodavane obično na ulicama i sajmovima. Takve *kramarske pjesme* nudili su širokoj publici ulični pjevači, često ujedno i njihovi autori. U Italiji su takve prodavače ilustriranih letaka nazivali *cantastorie*, a njihova izdanja *stampe popolari* ili *libretti popolari*.⁴ Možemo pretpostaviti da se ta *poesia popolare*, popularna poezija na talijanskom jeziku, širila i u nas preko putujućih trgovaca koji su povremeno dolazili iz susjednih talijanskih područja.

² Pamphlet – Wikipedia, the free encyclopedia www.en.wikipedia.org/wiki

³ Rečnik, nav. dj., str. 394.

⁴ M. Bošković-Stulli, *Usmena i pučka književnost nekad i danas*, Prosveta, Beograd 1983, str. 56. i 64.

Njihovo postojanje u našoj sredini dokazuje riječki pučki pjesnik Mario Schittar (*Zuane de la Marsecia*), koji u dramoletu *El trionfo de S. Michiel* uvodi lik *cantastorie*.⁵ I sam je Schittar bio nekom vrsti pučkoga, uličnoga pjesnika, čija se *poesia popolare* zapravo ne odvađa od izvornog pučkog štiva lokalne provenijencije. Očito je talijanska popularna tradicija vremenom postala svojinom domaće narodne i pučke kulture, odnosno potaknula pojavu istovrsnih lokalnih pučkknjiževnih oblika i povoljno utjecala na proces novog masovnog pučkog stvaralaštva.

No, pritom valja računati i na postojanje osebnog društvenog okruženja, odnosno, postojećih povijesnih struktura i mjesnih običaja. Pojavu izvornog riječkoga letka nije moguće promatrati niti tumačiti odvojeno od građanske kulture koja se temeljila na redovitom okupljanju u javnim klubovima, čitanju i komentiranju novinskoga štiva u kavanama, pohađanju kazališta, te koncertnih i plesnih priredbi. Društveni se život, naime, odvijao u brojnim lokalnim kavanama, trgovačkim *kasinima* i *čitaonicama*, gdje se sastajala obrazovana građanska elita, čitao dnevni tisak, posuđivale knjige, organizirale zabave.⁶ Kazališne su pak predstave bile popraćene izdavanjem plakata, libreta i drugih prigodnih tekstova.⁷ Bilo je tako uobičajeno objavljivanje letaka sa stihovima posvećenih pojedinim istaknutijim glumicama koji bi gostovale u gradskom kazalištu. Slično se događalo i prigodom svečanih dolazaka članova carske obitelji, inauguracija novih guvernera ili sličnih osobito važnih javnih događaja.

Sve su to bile dobre prigode da Riječani iskažu svoju poslovičnu lojalnost prema predstavnicima vlasti, a brojni poznati ili nepoznati stihotvorci okušaju svoje pero, nudeći svoje usluge naručiteljima iz lokalne gradske uprave. Čini se vjerojatnim da su se anonimni govori i stihovi isprva umnožavali rukom, te da bijahu prošireni među riječkim patricijskim i boljim građanskim slojevima.⁸ Neki riječki povjesničari

⁵ Ir. Lukežić, *Mario Schittar*, Libellus, Rijeka 1995.

⁶ K. Tadić, *Riječka kazina i čitanje novina* u: Temelji moderne Rijeke 1780-1830. Gospodarski i društveni život, Muzej grada Rijeke, Rijeka 2006, str. 143.

⁷ *Matilde di Schabran ossia Il Corradino*: melodrama giocoso / musica del Gioacchino Rossini; poesia del Giacomo Ferretti. Fiume: tipografia fratelli Karletzky 1833; *Anna Bolena*: tragedia lirica in due atti da rappresentarsi nel Teatro di Fiume nella primavera 1835. – Fiume: dalla regia tipografia governativa dei fratelli Karletzky 1835; *Chiara di Rosenberg*: melodramma in due atti da rappresentarsi nel Teatro di Fiume nella primavera 1835. Fiume: della regia tipografia governativa dei fratelli Karletzky 1835; *Il Pirata*: melodramma in due atti da rappresentarsi nel Teatro di Fiume nella primavera 1836. / Musica del Vincenzo Bellini; poesia del Felice Romani. Fiume della Regia Governiale Tipografia dei Fratelli Karletzky, 1836; *I due Foscarini*: tragedia lirica in tre atti / di F. M. Piave; posta in musica da Giuseppe Verdi. Fiume: tip. Reg. Gov. Dei fratelli Karletzky, 1848; *Attila*: dramma lirici in un prologo e tre atti / poesia di Temistocle Solera; musica di Giuseppe Verdi. Fiume; tipografia dei fratelli Karletzky 1849. itd. Libreta su bila prvenstveno predlošci za glazbene melodrame, te iznimno za druge kazališne priredbe, pretežno pretisci već postojećih talijanskih izvornika. U razdoblju od 1833. do 1849. izdana su čak 33 takva "riječka" libreta. *Città di carta / Papirnat grad*. La letteratura italiana di Fiume nell'Ottocento e nel Novecento / Talijanska književnost Rijeke u XIX. i XX. stoljeću. Prir. A. Pužar. Edit-ICR, Rijeka 1999., str. 401-2.

⁸ *Città di carta*, nav. dj., str. 403.

upozoravaju i na postojanje paskvile ili rugalice (*pasquinate*) kao autohtonog satiričkog pučkog žanra.⁹ Prirodno je da ta amaterska književnost, s naglašeno prigodničarskim pretjerivanjima u hvaljenju, odnosno, kuđenju pojedinih uglednika, ima prvenstveno kulturnopovijesnu a ne literarnu ili bar neku osobitu estetsku vrijednost.

Budući da se riječko građanstvo pretežno služilo talijanskim jezikom, ne treba čuditi što među tiskovinama, posebice onih u obliku letaka, pojavljuju ponajviše tekstovi na talijanskom jeziku. No, u isto vrijeme, tiskali su se i prigodni listovi na latinskom, koji ujedno označava područje *visoke* ili *učene* kulture, te hrvatskom, koji tada ima značaj gradskog pučkoga idioma, i njemačkom jeziku, čija je uporaba rijetka i vrlo ograničena. Kako je gubernijalna tiskara obitelji Karletzky u to vrijeme jedina posjedovala državni privilegij i držala izdavački monopol na području grada, svi prigodni leci, brošure i knjige, nakon službenog odobrenja tadašnjih vlasti, tiskale su se u njenoj oficini. Do pojave prvih domaćih novina, upravo je letak bio najvažnijim lokalnim informativnim medijem.

Razvoj riječkoga letka s prigodnim versificiranim tekstom moguće je pratiti još od početka XIX. stoljeća. Već 1801. objavljena je latinska alkejska oda u čast dolaska nadvojvode palatina Josipa, čiji se prijepis danas nalazi među rukopisima Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.¹⁰ U obliku letka na četiri stranice 1813. godine objavljen je hrvatski *Placs blaxene divice Marie*.¹¹, nedvojbeno namijenjen domaćem pobožnom svijetu. Riječki povjesničar Ljudevit Josip (Lodovico Giuseppe) Cimiotti 1828. tiska latinsku žalobnu pjesmu (*epicidion*) posvećenu svom pokrovitelju i dobrotvoru Andriji Ljudevitu Adamichu.¹² U izdanju kraljevske gimnazije Rijeci 1832. tiskana je oproštajna pjesma mladog Ivana Mažuranića, budućega hrvatskoga bana i pjesnika, posvećena tadašnjem riječkom guverneru Ferencu Ürmenyju. Neobično je i posve iznimno da se letak publicirao na mađarskom jeziku.¹³ Godine 1836. u Rijeci se pojavio letak na dvije stranice, tekstom na hrvatskom i talijanskom jeziku pod naslovom *SIPAK I DIRAKA alli GLOGOVINA. Smislenka chiudoredna za mladost / LA ROSA, E LO*

⁹ G. Viezzoli, *Contributi alla storia di Fiume nel settecento*, Fiume, anno X, 1932, Fiume 1933. str. 160-161; R. Gigante, *Spogliando vecchie carte*, Fiume, anno XV-XVI, Fiume 1937-1938, str. 192-193.

¹⁰ *Ode Serenissimi Josephi Archi-Ducis Austriae Incltyi Hungariae Regni Palatini Adventui Dicata Á Civitate Fluminensi Mense sextili MDCCCL*. Typis Rosinae Karletzky Viduae. U Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu rukopis je zaveden pod signaturom R 6901.

¹¹ *Placs blaxene divice Marie*. Pritiskano u Rici: po bratti Karletzky, 1813. U Sveučilišnoj knjižnici u Rijeci uveden je pod signaturom A.Misc.A.705.

¹² *Epicidion CINERIBUS nobilis, ac perillustris domini ANDREAE LUDOVICI AB ADAMICH, patricii consiliarii fluminensis*. Rijeka 1828. Cimiotti je još objavio latinske prigodnice posvećene pedagogu Stjepanu Hauseru (Rijeka 1827.), senjskom biskupu Ožegoviću (Zagreb 1828, Rijeka 1834.), caru Franji I. (Rijeka 1835.), krčkom biskupu Andriji Mariji Sterku (Rijeka 1847.). Ir. Lukežić, *Liburnijski torzo*, Libellus, Rijeka 1999, str. 56.

¹³ *Bucsúdal mellyel Nagyméltóságú, Meltóságos és Nagyságos Ürmény ÚRMÉNY FERENCZ URAT.* Fiumében 1832.

SPINO. *Favola, che in se racchiude bella morale per la gioventú*.¹⁴ Povodom smrti opata Francesca Saveria Livaka koji umire u Padovi 1838. godine tiskana je prigodna latinska žalobna pjesma (epicedij), dok gimnazijski profesor i ravnatelj Gašpar Kombol objavljuje svoj posmrtni govor.¹⁵ U listopadu 1839. obavljeno je posvećenje krčkoga biskupa Bartola Bozanića, te su otisnuta dva prigodna hrvatska letka, na jednoj¹⁶ i na dvije stranice¹⁷. Godinu dana kasnije objavljen je srodan hrvatski letak u povodu apostolskoga pohoda biskupa Mirka Ožegovića Bakru.¹⁸ Hrvatske pučke letke u to doba izdavao je i svećenik, pomorski pedagog i pjesnik Antun Burmašević.¹⁹

S pojavom prvih riječkih novina, *Eco del Litorale Ungarico* (Jeka ugarskoga primorja), koje su se tiskale u Privilegiranoj gubernijskoj tiskari braće Karletzky od 1843. do 1846. godine, stvari će se značajno promijeniti.²⁰ Ono što je nekoć moglo biti otisnuto samo u letku, moglo se sada pronaći u stalnoj novinskoj rubrici i čitati u podlistku. Otvorila se tako mogućnost daleko veće popularizacije literarnoga štiva, posebice prigodničarske poezije, koja sada dobiva daleko širu čitateljsku publiku. Pojavljuje se i veći broj autora, sada više ne i nužno anonimnih.

Podlistak u novinama *Eco del Litorale Ungarico* s vremena na vrijeme znao je donositi prigodničarske stihove različitim osobama. Takva je oda austrijskom caru Ferdinandu I., tri ode supruzi riječkoga guvernera Idi Kiss de Nemesker rođ. de Csapó, pjesma *Polimetro* Jacopa Galvanija glumici Adelaidi Mazzi iz Toscanee, sonet gradskog kirurga Giuseppea Rivellija propovjedniku ocu kapucinu Romualdu iz Gemone prigodom njegova odlaska iz Rijeke, prigodnice novinskog kolportera (*distributore*)

¹⁴ M. Stojević, *SIPAK I DIRAKA alli GLOGOVINA. Smislenka chiudoredna za mladost / LA ROSA, E LO SPINO. Favola, che in se racchiude bella morale per la gioventú*. Knjižnica Fluminensia Croatica, knj. 1, Crikvenica: Libellus 1997, str. 84.

¹⁵ *Epicedion piis manibus revmi. Dni. Francisci Xav. Livak, abbatis infulati...a regio gymnasio Fluminensi..obitum Patavii die 20 Junii 1838 secutum funebri parentatione die 11 Decembris ejusdem anni.. recolente sacratum*. Flumine: Ex typographia regia guberniali Fratrum Karletzky, 1838; *Oratio funebris dum.. domino Francisco Xav. Livak..Patavii 20 Junii a. I. pie in Domino defuncto Corpus litterarium Fluminense in ecclesia gymnasiali s. Viti solemni ritu parentaret III. Idus Decemb. MDCCCXXXVIII, habita a Casparo Kombol*. Flumine: Ex Typhographia regia guberniali fratrum Karletzky, 1838.

¹⁶ *Pisma Umiljeno obznaniena svin, vernin, i ljubljenim Pucanom Prisvitloga, i Pripostovanoga Gospodina Gospodina Bartolomeja Bozanicha Biskupa od Veje U vrime prilike njihova Povechenja Dan 6. ottobra 1839*. U Rici K. Vlad. Tiskopisom Bratje Karletzky. V. Stojević, nav. dj., str. 15.

¹⁷ *Glas Radosti. Prisvitlomu i Pricsastnomu Gospodinu, Gospodinu Bartolu Bozanich Darxave Veljske Biskupu Parvo zvedenje na Svoju Stolicu csestujuch na 20. listopada 1839*. U Rici, K. Vlad. Tiskopisom Bratje Karletzky. Isto, str. 16.

¹⁸ *Csestitom zgodom apustolskoga pohodjenja prisvitloga i pricsastnoga gospodina gospodina Imbru Osegovich Barlabassevckoga biskupa senjskoga, i modrushkoga iliti kerbavskoga, u slobodnom trgovacskom primorskom gradu, i luki Bakru dana 17 kolovoza 1840, obderzanoga, svakolitnji dan Posvechenja u Stolici Biskupskoj csestitajucha u znak duboke poniznosti poklonjena, sliedecha GLASNICA*. U Rici K. Vlad. Tiskopisom Bratje Karletzky. Isto.

¹⁹ Ir. Lukežić, *Ogledalo baščinsko*, ICR, Rijeka 2006, str. 120-126.

²⁰ Isto, str. 255-274. (Prve moderne riječke novine)

Antonija Fulvija, elegija grofa Guida Pulea *In morte del pittore Francesco Colombo*, oproštajni sonet Verdijeva libretista Temistocla Solere *A Fiume*, i tako redom.²¹

No, letak je i dalje ostao vrlo popularnim tiskanim medijem. Čak bi se moglo ustvrditi kako u to vrijeme sastavljanje letaka postaje pravim pomodnim trendom, tako da prigodne stihove pišu (ili naručuju) čak i oni od kojih to možda ne bismo očekivali. Potvrđuje to i činjenica da u prvosiječanjskom broju novina *Eco del Litorale Ungarico*, pojavljuje čak deset zasebnih letaka s prigodnim novogodišnjim stihovima na talijanskom jeziku, upućenih raznim osobama, posjetiteljima kazališta, te stalnim gostima viđenijih riječkih kavana i društvenih klubova (*kazina*). Budući da je ovdje riječ o zanimljivom i dosad neobrađenom korpusu letaka, pozabavit ćemo se ukratko s njihovim sadržajem, izgledom, autorima/naručiteljima, adresatima i općim društvenim kontekstom u kome su nastali.

U jednome od spomenutih letaka, mladi tipografski radnici Tiskare braće Karletzky, sastavili su (ili dali sastaviti) sljedeće prigodne stihove pod naslovom *Al chiarissimo e illustre cittadino di Fiume GIUSEPPE POLITEI che va tratto tratto onorando di sue dotte e ingegnose elucubrazioni l'Eco i giovani operaj della Tipografia Fratelli Karletzky perché voglia farsi interprete de' lor sentimenti presso l'onorevole Società editrice del patrio giornale in questo primo dí del nuovo anno 1846:*

*Oggi che amor tesse inusai serti
Ed é re della terra e spira a ogn'alma,
Karletzky é qui co'suoi, umili, aperti,
Il cuor come la palma.*

*Non pensiero di mancia o beverino
A voi davanti di venir l'instiga;
Un pensiero sí basso e sí meschino
Mai lor non dette briga:*

*Ma sol desio di farvi manifesto
Il proprio cuor a voi sempre devoto,
Ed oltre l'usato acceso in questo
Schietto e fervente voto:*

*Che il Ciel cortese lunghi anni vi dia;
Né mai gli offuschi alcun'ombra sinistra:
A voi sempre, o Signor, la gioia sia
Del vivere ministra.*

²¹ Isto, str. 272-273.

*Che se, ponendo gli augurii da un canto,
Apollo concedesse oggi le cime
Tentar di Pindo e per diverso canto
Cogliere versi e rime;*

*Solo rammenterem ´ che i pensier vostri
Son contro agli anni debil suoni e vani
Se non li aitan d´immortali inchiostri
Queste medesime mani;*

*Rammenterem che d´esse il sacro fuoco,
Che occulto prima v´arse il cuor profondo,
Raccolgon pazienti a poco a poco
Per poi scoprirlo al mondo.*

Osoba kojoj su ovi tople intonirani stihovi posvećeni Giuseppe Politei mlađi (1800.-1865.), tadašnji općinski blagajnik, pripadao je stalnom krugu suradnika tadašnjih riječkih novina. Potekao je iz skromne građanske obitelji talijanskoga podrijetla. Njegov otac Giovanni Politei doselio se u Rijeku potkraj XVIII. stoljeća iz Portoferma, a majka Catterina rođ. Scarabelli bijaše rodom iz Gorice.²² Ušavši u općinsku službu, započeo je karijeru kao praktikant kod Gradske blagajne. Obavljao je službe knjigovodstvenoga nadzornika Gradskog sirotinjskog zavoda i upravitelja gradske Zalagaonice. Umirovljen je kao blagajnik kod lučkog pomorskog saniteta. Bio je vrlo radišan i aktivan u mnogim poslovima od javnoga značaja, poglavito na području publicistike i izdavaštva. Zanimanje za opću dobrobit pokazao je kao član više općinskih komisija, tajnik Kazališnoga odbora i Komisije za javnu dobrobit, te član *Narodne čitaonice riečke*. Kao dopisni novinski suradnik slao je svoje priloge u mnoga talijanska glasila, te bio višegodišnjim urednikom riječkih obiteljskih almanaha, koji su se tiskali u Trstu. Objavio je članke iz mnogih područja, poglavito povijesnoga i kulturološkoga sadržaja. Nakon umirovljenja, kada je odlikovan Zlatnom medaljom za građanske zasluge, neko vrijeme boravi u Veneciji, odakle se vraća u Rijeku, gdje umire u posvemašnjoj bijedi. Iz pjesme možemo zaključiti da se osobito brinuo za mlade radnike tiskare Karletzky.²³

Drugi novogodišnji letak iz 1846. godine koji svojom neobičnošću privlači osobitu pozornost jest onaj što ga potpisuje stanoviti dimnjačarski pomoćnik (*lavorante spazzacamino*), zaposlen kod riječkog dimnjačarskog majstora Giuseppea Grazzina. Pomoćnikovo ime, nažalost, nije navedeno. Prema podacima dostupnim u matičnim knjigama Grazzina bijaše *magister purgator caminorum* ili *scopator caminorum*. Umro

²² DAR, PR-8, kut. 305. ostavine. Catterina Politei nata Scarabelli.

²³ Lukežić, *Ogledalo*, nav. dj., str. 269-70.

je u Rijeci 1862. godine. Iz braka s Annom Gischler imao je sina Antonija, po zanimanju kipara (*sculptor*). Originalnost letka Grazzininog pomoćnika jest talijansko-njemačka dvojezičnost, odnosno, paralelno objavljivanje stihova na dvama spomenutim jezicima, pod naslovom *Augurj di felicitá Pel Capo d'Anno 1846 / Neujahrs-Wunsch für das Jahr 1846*. Letak je ukrašen simpatičnom vinjetom dimnjačara, odjevenog u propisnu crnu odoru, opremljenog ljestvama i lepezastom ručnom metlicom. Budući da mu je glava zaogrnutu crnom kapuljačom odaje dojam kakva neobična srednjovjekovna redovnika. U talijanskoj verziji dimnjačarska novogodišnja čestitka, upućena "u znak duboka štovanja" mnogobrojnim klijentima, ispisana s lijeve strane letka, glasila je ovako: *Col cuore sul labbro / Gli augurj, ed i voti, / Porgiamo devoti / Per l'anno novel. // E beni, e ricchezze, / E gioje, e diletti / Veraci, e perfetti / Vi venghin dal Ciel. // Che siate felici / Per prosperi eventi, / E appieno contenti / Godetevi ognor. // Gradite benigni / Quest'umile omaggio, / Su noi scenda un saggio / Del Vostro favor*. Na desnoj strani letka slijedio je njemački pjesnički uradak, ispisan gotičkim pismom:

*Ein Jahr entschwand in den Strom der Ewigkeit,
Ein Neues schimmert uns entgenen –
Ob es auch mit hoffnungspoller Wirklichkeit
Uns überfä't mit Glück und Segen? –
Beantworten wollen wir diese Frage,
Wenn unserer Gönner milde Hand
Auch mit den neuen Jahres Glockenschlage
In uns löschen wird den innern Brand. –
Denn, wenn die Glocke tönt mit lautem Jammer,
Und - F e u e r ! – ruft und hinaus in Kampf,
Dann eilen wir aus unserer Finstern Kammer
Und stürzen uns kühn in Gluth und Dampf !
Dort hinweg den Blick von diesem Schreckenbild,
Nur Freude sey auf allen Wegen,
Denn was n e e Jahr führt in seinem Schild
Heisst: " Für Euch alle Heil und Segen !
"Zufriedenheit und Ruh´ unserm Vaterland,
"Allen Menschen den Kerzensfrieden –
"Und Alle umschliess das theuere Freundschaftsband";
Dann ist uns Alles wohl beschieden! –*

*Drum bringen auch wir Schwarze zunt frohen neuen Jahr
Unsern hohen Gönnern die besten Wunschen dar !
Sie wissen gewiss am besten, wo es uns gebricht?
Deshalb bitten wir Sie nur: "Vergessen Sie uns nicht !!!"*

AUGURJ DI FELICITA'
Pel Capo d' Anno 1846.

Neujahrs - Wunsch
für das Jahr 1846.

Col cuore sul labbro
Gli augurj, ed i voti,
Porgiamo devoti
Per l' anno novel.

E beni, e ricchezza,
E gioje, e diletti
Veraci, e perfetti
Vi venghin dal Ciel.

Che siate felici
Per prosperi eventi,
E appieno contenti
Godetevi ognor.

Gradite benigni
Quest' umile omaggio,
Su noi scenda un saggio
Del Vostro favor.

In segno di profondo rispetto e venerazione
Il Lavorante Spazzacammino
presso G. Gruzina.

Ein Jahr entchwand in den Strom der Ewigkeit,
Ein Neues schimmert uns entgegen —
Ob es auch mit hoffnungsvoller Wirklichkeit
Uns überfü't mit Glück und Segen? —
Beantworten wollen wir diese Frage,
Wenn unferer Gönner milde Hand
Auch mit den neuen Jahres Glockenschlage
In uns löschen wird den innern Brand. —
Wenn, wenn die Glocke tönt mit lautem Jammer,
Und — Feuer! — ruft uns hinaus in Kampf,
Dann eilen wir aus unferer finstern Kammer
Und stützen uns kühn in Gluth und Dampf!
Wech hinweg den Blick von diesem Schreckenbild,
Ihr Freunde sey auf allen Wegen,
Wenn was das neue Jahr führt in seinem Schild
Heißt: „Für Euch alle heil und Segen!
„Zufriedenheit und Ruh' unserm Vaterland,
„Allen Menschen den Herzensfrieden —
„Und Alle umschließ das theuere Freundschaftsband“;
Dann ist uns Alles wohl beschieden! —
Drum bringen auch wir Schwarze zunt frohen neuen Jahr
Unsern hohen Gönnern die besten Wunsche dar!
Sie wissen gewiss am besten, wo es uns gebricht?
Deshalb bitten wir Sie nur: „Vergessen Sie uns nicht!!!“

der unterbändige
Schornsteinfeger-Gesell
bey J. Gruzina.

Pjesma završava dimnjačarevim potpisom "der unterhänigste Schornsteinfägers-Gesell bey J. Grazina". Usporedimo li talijansku i njemačku pjesmicu, primjećujemo da je prva daleko jednostavnija, te gotovo po svojoj naivnosti podsjeća pučke kuhinjske izreke. Nasuprot tome, njemački sastavak doima se mnogo uvjerljivije, budući da vješto dočarava dramatičnu svakodnevicu dimnjačarskoga posla. Pretpostavljamo da je ova pomalo bizarna ali i uistinu simpatična čestitka morala izazvati veliko zanimanje ondašnje riječke javnosti. Posebno su morali biti vesele i oduševljene dimnjačareve mušterije. Zanimljivo je pripomenuti da su i radnici riječkog dimnjačarskoga meštra (*maestro spazzacamino*) Mattia Clautija u znak zahvalnosti i štovanja svojim klijentima dvadesetak godina kasnije uputili jednu sličnu čestitku o mladom ljetu u obliku letka, naslovljenu *Augurio per il nuovo anno 1864*.²⁴

U trećem objavljenom novogodišnjem letku te iste godine Carlo Susanich, podvornik riječkog Gradskog kazališta, obraća se stalnim kazališnim posjetiteljima i pretplatnicima, naslovivši svoje stihove *A' rispettabili signori palchetisti e cortesissimi abbonati*. Letak, ukrašen florealnim motivima, poručivao je sljedeće: *Tutto é lieto, tutto é festa / E piú bello in questo giorno: / Nacque un'anno e a se d'intorno / Mille beni accolti egli ha. // Dispensiere generoso / Ei sará per Voi che lieti / Non sprezzate mai gli abbieti / Nel tripudio del suo dí. // E quí dentro ove trovate / Agli affanni dolce oblío, / Quí per Voi piú lieto anch'io / Vó sperar ch'oggi saró. // Ed un voto dal mio cuore / Salirá fino alle stelle, / Che sien l'ore tutte belle / Che a Voi lunghe il Ciel dará.*

Carlo Susanich (1818.-1877.) potjecao je iz obitelji Luigija i Francesce Susanich. Više od četrdeset godina obavljao je službu kazališnoga čuvara i poslužitelja (*custode teatrale*), te na taj način bio poznatom i omiljenom osobom među riječkim građanstvom svoga vremena. Poznato je da su Riječani oduvijek rado posjećivali kazališne predstave, uživajući u izvedbama drama, melodrama, opera i koncerata. Gradsko kazalište bijaše stoga važnim društvenim prostorom i kulturnim okupljalištem cjelokupna građanstva. Upravo toj svojoj vjernoj kazališnoj publici Susanich upućuje svoje novogodišnje pozdrave i čestitke.

U istom ozračju, namijenjen istoj kazališnoj javnosti, nastaje te godine šaljivo intonirani letak Giovannija Gregorettija, tadašnjeg vratara i oglašivača Gradskoga kazališta (*portinajo e avvisatore*). I on je, poput Susanicha, pripadao krugu svima znanih osoba. Razmišljajući o tome kako bi najbolje razveselio riječku publiku, on se dosjetio da, umjesto prigodnih stihova, sastavi tobožnji kazališni oglas kojim najavljuje jednu nepostojeću predstavu. Gregorettijev oglas imao je sljedeći sadržaj:

²⁴ *Cittá di carta*, nav. dj., str. 18-19.

AVVISO

Interessantissimo, almeno per chi lo porta
Anno Nuovo **1846**, a richiesta di nessuno,
verrà rappresentata:

LARICOMPENSA

PEL

PORTINAJO ED AVVISATORE TEATRALE

Drama di lieto fine, diviso in tre parti, nel quale il Colto PUBBLICO ed Inclita GUARNIGIONE rappresenteranno senza magia alcuna, e con le mani liberali la parte del Protagonista.

Parte Prima

La Consegna del Avviso per l'Anno Nuovo.

Parte Seconda.

La Generosità ed il grazioso Regalo.

Parte Terza.

Il Ringraziamento e la Riconoscenza.

Personaggi

Il Cortese PUBBLICO e l'Inclita GUARNIGIONE, dall'A. sino al Z.

GAMBASVELTA, Avvisatore Teatrale.....G. Gregoretti.

Si dará principio alla matina, e si finisce la sera.

La scena rappresenta la Città di Fiume.

Il Vestiario é di proprietà di chi lo porta.

Questo Drama fu scritto espressamente per questa occasione, e un poco intrigato, ma riuscirá benissimo se tutti li attori rappresenteranno bene la loro parte.

NB: Per comodo del cortese PUBBLICO, questa straordinaria Rappresentazione verrà riprodotta ogniqualvolta venisse richiesta.

Ecco quanto v'offre l'umile sottoscritto, nella speranza d'essere protetto e compatito.

Giovanni Gregoretti

Portinajo e Avvisatore

U krugu autora novogodišnjih letaka nalazimo prigodnicu tadašnjeg novinskog kolportera (*distributore dell'Eco*) Antonija Fulvija (1799.-1862.), koji bijaše jedan od plodnijih riječkih stihotvoraca toga vremena. Fulvi potjecao je iz obitelji klobučarskih majstora podrijetlom iz Ferma u Italiji. U mladosti se i sam neko vrijeme bavio klobučarskim zanatom. Nedostatak dovoljnih narudžbi i poslova, kao i skrb oko brojne obitelji, vremenom će ga dovesti do krajnjeg siromaštva. Stoga se 1840. obratio riječkom Kapetanskom vijeću da mu dodijeli neko stalno zaposlenje. Uvaživši opravdanost njegove molbe, Kapetansko vijeće dodijelit će mu posao općinskoga poslužitelja (*fante magistratuale*).²⁵ Bio je potom općinski procjenitelj i mjernik ogrjevnog drveta (*pubblico giurato misuratore della legna da fuoco*), te kolporter novina *Eco del Litorale Ungarico*. Objelodanio je samostalnu pjesničku zbirku *Il vita-metro*.²⁶

Fulvi se u svojim pjesmama razotkriva kao okretan versifikator, koji čitatelju podastire primamljivo i ujedno zabavno štivo. Premda po stilu izražavanja nalikuje uobičajenim produktima pučke književnosti, Fulvijeva poezija ipak pokazuje snažan individualnu ekspresivnost koju postiže unošenjem autobiografskih refleksija. Privržen je lapidarnom izražavanju, pokazujući sklonost prema kratkoj, efektnoj i jezgrovitoj poruci. Promatrajući stvari, ljude i svijet oko sebe uvijek iz ironična kuta, Fulvi u svoje stihovane komentare lokalnih prilika nerijetko unosi i poneku satiričku žaoku.²⁷

U novogodišnjem letku iz 1846. godine, upućenom pretplatnicima *Eco del Litorale Ungarico*, Fulvi na duhovit način povezuje priču o svojem navodnom rimskom patricijskom podrijetlu, sa sadašnjim, nimalo ružičastim egzistencijalnim prilikama. Na jednoj strani postavlja slavne pretke, a na drugoj svoj neveseli i turobni život. Za sebe ustvrđuje da je "eredo tardo e inutile di splendida opulenza." I ovoga puta odlučio se za epigramatsku formu, raspoređujući stihove unutar dvadeset i devet katrena. Evo tih melankoličnih stihova:

²⁵ Državni arhiv u Rijeci, JU-2, kutija 363, Molba A. Fulvija datirana u Rijeci 20. ožujka 1840. godine.

²⁶ *Il vita-metro*, opera di Antonio Fulvi cittadino fiumano, volume I., Tipografia di Antonio Karletzky in Fiume, 1859. O tome vidi opširnije u Ir. Lukežić, *Liburnijski torzo* (Fulvijevi epigrami), nav. dj., str. 55-60.

²⁷ Isto, str. 59.

*A Roma c´eran Fulvii
(Per detto degli Autori)
Tribuni, edili, consoli,
Proconsoli, pretori;*

*C´eran, se vuoi si credere,
A libri veritieri,
Gran padri, gran pontefici,
Gran dame e cavalieri.*

*Sia detto con la debita
Modestia il vanto mio:
Dell´inclita prosapia
L´ultimo fior son io.*

*Ma che mi val la splendida
Stirpe e le antiche glorie,
Se son costretto a pascermi
Soltanto di memorie!*

*O avoli, o bisavoli
Della mia casa, dove
L´oro era tal ch´io acqua
Tanta nn ho se piove,*

*Qual lingua mai, qual fulgida
Opera di pennello
Con tutti gl´iperbolici
Tropi per soprasello,*

*Ritirar potria la copia
Onde da voi la negra
Fame ste lungi, e corsevi
Turra la vita allegra;*

*E pinger, tra le varie
Pratiche vostre care,
Quella laudabilissima
Pratica di donare!*

*O ricche mancie, o sportule
Magnifice, o profusa
Larghezza a cui la misera
Plebe con voi fu usa!..*

*Mi mancano i vocaboli
Dalla soverchia ambascia:
Signor! Se in petto un´anima
Tenera chiudi, lascia*

*Ch´io taccia il resto; e bastiti
Che ad ogni capo d´anno
Mezzo il romuleo popolo
Usciva d´ogni affanno.*

*Come a Venezia, subito
Che la pastura usata
Li chiama in piazza al battere
Dell´ora desiata,*

*D´intorno dai marmorei
Tetti e propinqui Piombi
Calan sonante nuvola
I contenti colombi,*

*Cosi de´ miei grand´avoli
Agli usci bipatenti
Gremivasi, calcavasi
La turba de´ clienti.*

*In questo giorno l´ospiti
Case de´ miei maggiori
Donavan agli avidi auguri
Di splendidi tesori:*

*Per ciaschedun augurio
Di que´ meschini ignudi,
Il minimum che dessero
Eran sei mila scudi.*

*O dame illustri, o nobili
Cortesi cittadini,
Per cui men duri volgono
Gli avversi miei destini,*

*Chinatemi propizii
Un pocolin gli orecchi:
Chiuso tra noi rimangasi
Quel che diró. I miei vecchi*

*Per quell' amor che avevansi
Predean consiglio saggio,
E terre e case e mandrie
Lasciavansi in retaggio;*

*Quand' ecco che l' imperio
Di Romolo é distrutto,
Ed Atila con Totila
Portarono via tutto.*

*Io erede tardo e inutile
Di splendida opulenza,
Io di sí bel principio
Estrema conseguenza,*

*Alla piú triste, all' ultima
Necessitá ridotto;
Oh me dolente, oh misero!
Non spero che nel lotto.*

*Deh! Se giammai le Fulvie
Ombre nel vecchio Eliso
Per inusato giubilo
Lampeggino d' un riso,*

*S' aprano le bisaccie
Al mio dolente suono:
E voi che amate i miseri,
Che avete il cuor sí buono,*

*D' ogni mio mal traetemi;
Fatemi cortesia;
Fate che s' empia e scoppii
La borsellina mia;*

*Fate che sotto il cumulo
Dell' ammuchciato argento
Io sbuffi e sudi, e in ultimo
Mi muoja di contento.*

*Io pregheró che placida
Vulgasi a voi la vita;
Che fra le spine e i triboli
Ch' hanno la mia contrita,*

*Mai non v' adduca l' orrido
Soffio della sventura;
Ma proprio, come in roseo
Cielo un bel di matura,*

*Sempre su voi, su' teneri
Bamboli vostri cari
Le sorti piú propizie
Benigno Iddio prepari.²⁸*

²⁸ Nella ricorrenza del nuovo anno 1846 ai
benevoli associati all' Eco (...) Antonio Fulvi
Distributore dell' Eco. Tip. R. Governiale 1846.

Antonio Fulvi podarit će slične pjesničke uratke svojim "najdražim dobročiniteljima" i u novogodišnjim lecima za 1847, 1848, 1849. i 1861. godinu. Očito je riječ o istim onim ljudima koji su novčano pomogli Fulviju i prigodom izdavanja jedine njegove pjesničke zbirke *Il vita-metro* (1859.). Fulvi je pripadao onom soju siromašnih i čestitih ljudi koji nisu bili opterećeni osobitim književnim ambicijama niti pretenzijama. Dobročudan i blag, kontemplativan i duhovit sanjar, kakav je već bio, poezijom se kako izgleda počeo baviti slučajno i to u poznijim godinama. Skromna zbirka epigrama i nekoliko letaka koje nam je ostavio nije samo puko svjedočanstvo o postojanju jedne lirske duše, nego ujedno dragocjeni kulturno-povijesni i književni spomenici koji unose nešto više svjetla u poznavanje riječke građanske kulture sredine devetnaestoga stoljeća.²⁹

Preostaje još da kažemo nekoliko riječi o novogodišnjim lecima iz 1846. godine koji su povezani s društvenim građanskim krugom posjetitelja riječkih svratišta, kavana i kazina. Gostima i stalnim namjericima poznatoga hotela *Al Re d'Ungheria* upućena su bila dva letka. Prvi, ukrašen cvijetnom vinjetom, potpisuje hotelski portir i "servo di piazza" Giuseppe Pimart: *Ora che l'anno nuovo a gioja adorno / Incomincia il suo corso, o mio Signor, / Permettete ch'io pure in questo giorno / Per Voi esprima i voti del mio cor. // Vi scorran liete l'ore della vita, / E sien principio di lungo gioir; / E la man che stendete a ma in aita / Quanto bramate possa conseguir.*³⁰ U drugom letku korporativno se potpisuju konobari (*camerieri*) zaposleni u istom hotelu. On glasi ovako: *Senz'andar in tante chiacchiere, / Senza tanti complimenti, / In stile disadorno / V'auguriam in questo giorno / Ogni sorta di contenti / Le maggior felicità. // E nel farvi questi augurii, / Cosí lieta, intensa festa / Tutta l'anima ci desta, / Che, a goder di tal conforto, / Volentieri vedrem sorto / Un nuov'anno a ciascun dí. // Quel che dicon la retorica / Ignoriam ciò che si sia; / Men sappiam di poesia; / Ma sentiamo che saria / Ampio tema – da poema / L'allegria – che or ci empie il cuor. // Deh! Vogliate a questi poveri / Rudi carmi far buon viso, / E allietarci del sorriso / Che solete in sí cortese / Modo renderci palese / Tutti gli anni in questo dí.*³¹

Hotel *Al re d'Ungheria* (K ugarskom kralju), koji se nalazio u blizini riječke luke, u to je vrijeme bio najpoznatijim gradskim svratištem, gdje su odsijedali putnici iz svih krajeva Europe. Početkom ožujka 1845. godine njegovi su vlasnici postali Adam Ricotti i njegova supruga Catterina, otkupivši zgradu s lokalom (*locanda*) od veleposjednika Eugenija Ciotte, unuka poznatog riječkog veletrgovca Andrije Ljudevita Adamicha.³² Hotel se nalazio odmah do starog poštanskog ureda, preko puta Gradskog redarstva (*Corpo di Guardia*). Nedaleko od hotela, na obali mora, bilo je smješteno javno

²⁹ Lukežić, nav. dj., s tr. 59-60.

³⁰ *Il portinajo dell'Albergo AL RE D'UNGHERIA e servo di piazza alli cortesi suoi mecenati*, Tip. Reg. Gov. Fiume 1846.

³¹ *Ai cortesi signori avventori dell'Albergo AL RE D'UNGHERIA nel primo dí del nuovo anno 1846*. Tip. Reg. Gov. Fiume 1846.

³² *Eco del Litorale Ungarico*, 1. III. 1845. *Albergo al re d'Ungheria*

kupalište (*Bagni pubblici*).³³ Na istome mjestu, u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća, podignut je novi *Hotel Europa*.

Poput Giuseppea Pirarta i njegovih kolega, djelatnici društvenog kluba *Casino marittimo-mercantile* uputili su prigodan novogodišnji sonet svojim redovitim članovima i posjetiteljima: *Mill'anni e mille faustamente vivono / Quei, che questo CASIN fidi frequentano, / E gioje e lucri a me devoti aumentano, / E quei, che al CASIN Protettor arrivano. // Le mie penne i merti Lor descrivano, / Merti, che prodi al negro oblio s'avventano, / Ma a dirli tutti mie penne istentano / E mie brame d'un bel gusto privano. // Sia quest'anno, e molt'altri assieme congeneri, / Fausto ad Essi, propizio, arcibonissimo, / E da me Lor virtù l'ammiri e veneri. - // A mia aita Argenti ed Ori or porgano, / Onde traere un viver lietissimo, / E ad Essi e a me dell'Oro i di risorgano.*³⁴ U potpisu su navedeni društveni domar (*custode*) i kavanar (*caffettiere*).

³³ V. Pianta della città di Fiume colle sue adiacenze u. G. Laszy, *Fiume tra storia e leggenda*. Cronache fiumane d'altri tempi. Edit, Rijeka 1998. str. 146.

³⁴ *Alli cortesi signori socj del Casino marittimo-mercantile in Fiume augurj di felicità pel capo d'anno 1846*. Tip. Reg. Gov. Fiume 1846.

Riječki *Caffé marittimo-mercantile*, smješten u središtu grada (Korzo br. 501), odmah do poznatog restorana i pivnice *Al Tirolese* (K Tirolcu), jedna je od najpopularnijih kavana svoga vremena. Djelovala je u okviru društva *Casino marittimo-mercantile*, utemeljenog koncem svibnja 1835. godine. To privatno društvo osnovano je "kako bi članovima, koji ga čine, omogućilo prijateljsko druženje, učtive razgovore i priliku da se lakše i zgodnije obavlja njihov posao."³⁵ Djelovalo je pod pokroviteljstvom riječkog guvernera, te su ga redovito posjećivali lokalni arhidakon, predsjednik suda i drugi mjesni uglednici. Članstvo se sastojalo od redovnih članova i gostiju, te su ga vodila tri upravitelja. Tijekom karnevala organiziralo je plesne zabave i svečanosti. *Casin* je radio od šest sati ujutro do ponoći. *Domar (custode)* i *kavanar (caffettiere)* morali su posjetiteljima biti na raspolaganju i danju i noću. *Domas* je vodio brigu o odjeći, kišobranima i štapovima, čuvati sve novine poredane prema datumima, te mu bijaše zabranjeno davati iz *izvan Casina*. *Kavanar* je morao pristojno posluživati birana pića, uz umjerene cijene, kao što su i pristojbe za društvene igre.³⁶

Zanimljivo da je taj riječki kasino, pored ostalih novina, bio pretplaćen i na *Zoru dalmatinsku*. Godine 1848. spajanjem *Casina marittimo-mercantile* i starog *Casina nobile*, koji je djelovao na prvom katu zgrade *Adamicheva* kazališta, nastaje *Casino patriottico* (Domoljubni kazino), koji se smatralo društvom Talijana i Mađara. Godinu dana kasnije utemeljena je *Narodna čitaonica riječka*, 'narodno hrvatsko društvo', koje preuzima nekadašnje prostorije *Casina commerciale*.³⁷

Posljednja dva novogodišnja letka za 1846. godinu izdali su mladi konobari (*giovani di caffè*) zaposleni u *Caffé del commercio* i *Caffé della Fiumara*. U prvom slučaju letak je ukrašen slikovitom vinjetom koja prikazuje simbole prekomorske trgovine: jedrenjak, bačvu, zamotani paket s robom, pijuk, ljestve od konopa, zastavu i *kaducej* ili čarobni štap, sa dvije prepletene zmije, redoviti atribut boga Merkura. Ispod sličice ispisan je sonet:

*Attenti noi con l'Anno al suo ritorno
Eccoci i lieti augurj a rinnovare,
E amici ad invocar dal primo giorno
Per Voi la terra, l'aria, il sole e il mare.*

*Vi sian fertili i campi, a Voi d'intorno
L'aure spirino ognor salubri e chiare;
Sempre di gioja il viver Vostro adorno,
Il Cielo Vi secondi in ogni affare.*

³⁵ Tadić, nav. dj., s tr. 147

³⁶ Isto, str. 150.

³⁷ K. Tadić, *Narodna čitaonica riječka: od osnivanja do spajanja u Gradsku biblioteku Rijeka*. U: *Gradska knjižnica Rijeka: 1849.-1930.-1962.-2000*, Gradska knjižnica Rijeka, Rijeka 2000, str. 32-33.

*Anzi un caldo desir i voti affina
In noi di mese in mese, e li vuol domi,
E ci par lento il Sol che li d' destina*

*In cui mutansi all' anno cifre e nomi
Per augurar a Voi sera e mattina
D' ogni felicitade i beni sommi.*³⁸

ALLA

SPETTABILI SIGNORI AVVENTORI

CHE ONORANO

IL CAFFÈ DEL COMMERCIO.

PER L' ANNO NUOVO 1846

Sonetto.

Attenti noi con l' Anno al suo ritorno
Eecoci i lieti augurj a rinnovare,
E amici ad invocar dal primo giorno
Per Voi la terra, l' aria, il sole e il mare.

Vi sian fertili i campi, a Voi d' intorno
L' aure spirino ognor salubri e chiare;
Sempre di gioja il viver Vostro adorno,
Il Cielo Vi secondi in ogni affare.

Anzi un caldo desir i voti affina
In noi di mese in mese, e li vuol domi,
E ci par lento il Sol che il di destina

In cui mutansi all' anno cifre e nomi
Per augurar a Voi sera e mattina
D' ogni felicitade i beni sommi.

—•••••—

In segno di rispettosa serietà

I GIOVANI DEL CAFFÈ.

TIP. R. GOV. DEI FRATELLI KARLETZKY.

³⁸ *Alli spettabili signori avventori che onorano il Caffè del commercio per l' anno nuovo 1846.* Tip. R. Gov. Dei fratelli Karletzky, Fiume 1846.

Za razliku od svojih kolega, mladi konobari u *Caffé della Fiumara*, kavani smještenoj u istoimenoj riječkoj ulici nasuprot *Mrtvog kanala*, dosjetili su se da svoju čestitku oblikuju na originalan način. Poruka je, umjesto u stihovima, vizualizirana u obliku mjenice (*cambiale*), još jednog prepoznatljivog sredstva trgovine. Mjenica, pod imenom *Augurio*, poručivala je redovitim gostima ove riječke kavane: *Presentiamo una Cambiale – Però secca e non formale – Mentre (a dir la verità) – Forse un po' Vi seccherà – Noi seguiam costume antico – Di datarla da Grobnico – Nel timor che la finzione – Impedisca la scossione – La valuta son gli auguri – Per i vostri dí futuri – I traenti siam noi – Gli accettanti siete Voi – E la Vostra cortesía – Ci offre insigne garanzia – Voler dir: Pagate a vista – La sarebbe cosa trista – E sarebbe impertinenza – Il fissarne la scadenza – Per esempio: Come se – Si dicesse: Pei tre Ré – Anzi il meglio é che sia detto – Salvi i giorni di rispetto – Ma ciò basti, perdonate – Queste nostre stampate – E gradite se non piú – La fedele servitú.*

Početkom prosinca te iste 1846. godine u Gradskom kazalištu u Rijeci nastupila je glasovita talijanska glumica Adelaide Ristori (1822.-1906.), predstavnica stila visokog patosa u tragediji. Prema tadašnjem običaju, prije nastupa, bilo je predviđeno da ona u svom apartmanu osobno dočeka domaće kazališne pretplatnike i uruči im program nastupa otisnut na svili. No, kako je Ristorijeva upravo te godine iznenada oboljela na plućima, odlučeno je da radi opasnosti od novih infekcija to ipak bude otkazano. Glumica je stoga zamolila da se programi razdijele pretplatnicima na stubištu zgrade u kojoj bijaše odsjela. Unatoč bolesti, ona je prvoga prosinca te godine pred zadivljenom riječkom publikom izvela farsu prevedenu s francuskog jezika *L'eternamente della gioventú* i prolog iz djela slavnog njemačkoga dramatičara Friedricha Schillera *Djevica Orleanska*. Njeni su joj riječki obožavatelji za tu prigodu kod obitelji Karletzky tiskali i darovali dva prigodna letka. Prvi je glasio ovako:

Ad
ADELAIDE RISTORI
attrice
per potenza di drammatico ingegno
non meno che
per bellezza di forme e soavitá di modi
delizia e vanto dell'italiana scena
quando
nell'autunno del MDCCCXLVI
faceva lieta di sua comparsa
il teatro di Fiume
questa memoria

*alcuni ammiratori
dedicavano*

Na drugom letku pisalo je:

*Salve o donzella
rapimento de ´cuori
A ITALIA
nelle basse fortune dell ´arte
sei speranza e conforto
dimostri
che
se prepotenza di eventi
fa balda la straniera jattanza
invidia
non basta a soffocare
il genio³⁹*

Polovicom XIX. stoljeća sve veću važnost među riječkim prigodničarskim lecima dobiva onaj s naglašenom političkom tendencijom. Odras je to općih društvenih i političkih previranja koji će postupno zahvatiti grad. U povodu dolaska bana Jelačića u Rijeku ljeti 1850. godine objavljeno je sedam letaka hvalospjeva koji su objelodanjeni u tiskopisom *Bratje Karletzky*. Pet je prigodnica anonimnih, dok su autori preostalih dviju pjesama Vjekoslav Rattay i Franjo Sebastijan Župan.⁴⁰

Tijekom druge polovice stoljeća riječki letak obilno se koristio u dnevnopolitičke svrhe, posebice prigodom općinskih ili parlamentarnih izbora. I dalje su se nastavile tiskati prigodnice u povodu kraljevskih rođendana, imendana i povremenih posjeta, kao i hvalospjevi posvećeni riječkim guvernerima, gradonačelnicima i ostalim uglednicima. Objavljivali su se i leci s kazališnim sadržajima. U čast pedesete obljetnice umjetničkoga djelovanja maestra Giuseppa Verdija, riječki kazališni entuzijast Carlo Ozioni je 17. prosinca 1889. ispjevao je, primjerice, prigodnu pjesmu *Un saluto a Giuseppe Verdi pel suo glorioso anniversario artistico 1839-1889.*, koja je objavljena u obliku letka.⁴¹

³⁹ *La Vedetta d ´Italia*, br. 137, 12. giugno 1920. Un episodio di storia fiumana.

⁴⁰ M. Stojević, *Riječki slavospjevi banu Josipu Jelačiću*, Književna Rijeka, IV, br. 3-4, Rijeka 1999, str. 22-30; Ir. Lukežić, *Nebo nad Kvarnerom*, ICR, Rijeka 2005, str. 176-182.

⁴¹ Letak u mojem vlasništvu.

Ponekad se letak koristio i za sasvim osobite svrhe. Tako je prilikom tragične pogibije u dvoboju dr. Erazma Barčića mlađeg, sina poznatog riječkog odvjetnika i političara, objavljen sonet na hrvatskom jeziku koji glasi:

*Na obali sinjeg mora niko,
Ti staroslavne porodice grano!
Na braniku svoga roda postojano,
Ko djedovi, bio si i Ti viko*

*Za otačbinu borit se kao niko,
Da joj izvidaš srce razkidano,
Iz groba digneš blago zakopano,
Oj, Tebe, slobodo, naroda diko!*

*Pa tko bi rekô, smrti, da prije reda
Na život taj tol skoro konac vreba?
Zar znala nies´ da još ga onaj treba*

*Koj´ u bezdno groba plaćuć gleda
Kô starac brodar na dno mora plava,
Gdje tonulo mu blago mirno spava.⁴²*

Potkraj rujna 1899. godine, prigodom vjenčanja njegove nećakinje Nelle Rudan, kćeri starije sestre Fanny i buduće supruge Enrica Simonicha, nastala je još jedna zanimljiva prigodna pjesmica koju je poznati riječki industrijalac Luigi Ossoinack sastavio na fijumanskom dijalektu i tiska na posebnom letku (*Maridandose la sua carissima nevoda Nella Rudan con Enrico Simonich el barba Luigi Ossoinack ghe dedica*). Ti stihovi svjedoče podjednako o posebno nježnim osjećajima koje je autor gajio prema spomenutoj nećakinji kao i solidnoj literarnoj upućenosti njihova sastavljača.⁴³

Riječki "učeni" i pučki letak, kao rani oblik novina, sastavnim je dijelom široko rasprostranjenog popularnoga štiva. Upravo je tiskani oblik postojanja takvih tekstova činio njihovo temeljno komunikacijsko svojstvo kao štiva za široke mase, a takva je lektira bila omiljena u svim građanskim krugovima. Književni oblik pritom je tek izvanjska forma koja se koristi za odašiljanje aktualnih poruka. Stil, poetika, motivi i teme takve versifikatorske produkcije prigodničarski su jednolični i predvidljivi, bilo da su pisani na latinskom, talijanskom, hrvatskom ili njemačkom jeziku. No, usprkos

⁴² Dr. Erazmo Barčić mlađji (*Pao u dvoboju dne 9. ožujka 1892.*) Na Rieci dne 16. 3. 1892. Razcviljeni prijatelji. Brzotisak Primorske tiskare na Sušaku 1892. Sonet je pohranjen u ostavštini dr. Rikarda Lenca u Državnom arhivu u Rijeci (Ms. I – 927).

⁴³ Pjesma je u cijelosti reproducirana u: Ir. Lukežić, *Nebo.*, nav. dj., str. 151-152.

svojoj često vrlo skromnoj ili tek neznatnoj umjetničkoj vrijednosti svaki takav letak danas predstavlja značajan kulturnopovijesni spomenik, svjedočeći o duhu jednoga vremena, kulturi i običajima što su nekoć postojali u nekoj sredini.

SUMMARY

Irvin Lukežić

THE LEAFLET AS A FORM OF LEARNED AND POPULAR LITERATURE IN RIJEKA

In the beginning of discussion the word is about significance of leaflet as a printed publication which, owing to its popularity, to originate in special genre of popular literature in Rijeka. The popular leaflet, as early form of newspaper, was a part of wide-spread reading matter very favoured in all city classes. Considering that Italian was the main language of commercial and public life, the most of leaflets in Rijeka during XIX century has been published in that language. In the same time, there were printed occasional fly-sheets in Latin, Croatian and German. The development of that popular genre of urban communication starts from the beginning of the XIX century. On January 1 1846, in the journal *Eco del Litorale ungarico*, were separately publicated ten leaflets with occasional Italian verses as New Year greetings. That predominantly unknown texts the author of article to work on from the viewpoint of its contents, lookout, writers, addressees, and cultural environment of that time. There in also an example of leaflet in Croatian from the end of XIX century. In spite of low literature quality of preserved leaflets, nowadays they represented worthy cultural and literary relicts from the past.

Key words: *Rijeka, XIX century, Italian, Croatian, Latin, German, popular leaflet, popular literature*